

**AL XORAZMIY ILMIY MEROSINING YOSHLAR TAFAKKURINI
SHAKLLANTIRISHDAGI AHAMIYATI**

Jantayev Maksud Ibragimovich

SamDCHTI tadqiqotchisi,

Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti

akademik litsey o’qituvchisi

maksudjantayev@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk qomusiy olim Abu Abdulloh Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning ilmiy merosi va uning yoshlar tafakkurini shakllantirishdagi ahamiyati falsafiy, tarixiy hamda pedagogik jihatdan tahlil etilgan. Al-Xorazmiy tomonidan matematika, algebra, astronomiya, geografiya va ilmiy bilish metodologiyasi sohalarida yaratilgan ilmiy g’oyalar jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga ulkan hissa qo’shgani yoritib berilgan. Tadqiqotda mutafakkirning ilm-fanga asoslangan dunyoqarashi, mantiqiy fikrlashga bo’lgan yondashuvi hamda ilmiy bilish tamoyillari yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish, tanqidiy va analitik tafakkurini shakllantirishdagi o’rni ochib berilgan. Shuningdek, al-Xorazmiy asarlarida mujassam bo’lgan ilmiylik, izchillik, ratsionallik va tafakkur erkinligi kabi tamoyillarning zamonaviy ta’lim tizimidagi ahamiyati tahlil qilingan. Mutafakkir tomonidan ilgari surilgan ilmiy metodlar bugungi kunda yoshlarni innovatsion fikrlashga, ilmiy izlanishlarga va muammolarni mantiqiy hal etishga yo’naltiruvchi muhim omil sifatida baholangan.

Kalit soʻzlar: Al-Xorazmiy, ilmiy meros, yoshlar tafakkuri, ilmiy dunyoqarash, mantiqiy fikrlash, algebra, matematika, ilmiy bilish, intellektual salohiyat, tanqidiy tafakkur, innovatsion fikrlash, ta’lim-tarbiya, ma’naviy meros, komil inson.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda yoshlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, ularning intellektual salohiyatini yuksaltirish hamda mustaqil fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti bevosita ilm-fan va ta’lim rivoji bilan bog’liq bo’lganligi sababli, yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalash bilan bir qatorda, milliy ilmiy merosimizni chuqur o’rganish va undan samarali foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, Sharq uyg’onish davrining buyuk allomalari tomonidan yaratilgan ilmiy merosni o’rganish va uni yoshlar ongiga singdirish ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida namoyon bo’lmoqda.

Jahon ilm-fani taraqqiyotiga ulkan hissa qo’shgan buyuk mutafakkirlardan biri Abu Abdulloh Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy hisoblanadi. Al-Xorazmiy nafaqat matematika va astronomiya fanlarining rivojiga, balki ilmiy tafakkur, mantiqiy mushohada va bilish nazariyasining takomillashuviga ham beqiyos hissa qo’shgan olimdir. Uning —Al-jabr va al-muqobalal, —Hisob al-hindl, —Zijl, —Kitob surat al-arzll kabi asarlari nafaqat o’z davrining, balki keyingi asrlar ilm-fanining rivojlanishiga ham kuchli ta’sir ko’rsatgan. Ayniqsa,

algebra fanining mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanishi al-Xorazmiy nomi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Al-Xorazmiy ilmiy merosining asosiy xususiyatlaridan biri ilmiylik, aniqlik, mantiqiy izchillik va ratsional yondashuvga asoslanganligidir. Uning ilmiy qarashlarida har qanday muammoni tahlil qilish, sabab va oqibatlarni aniqlash hamda xulosalarga dalillar asosida kelish tamoyillari ustuvor o‘rin egallaydi. Mazkur yondashuv bugungi kunda yoshlar tafakkurini shakllantirishda, ularda tanqidiy va analitik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Mamlakatimizda yoshlarni har tomonlama barkamol, raqobatbardosh va zamonaviy bilimlarga ega mutaxassislar etib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda buyuk ajdodlarimizning ilmiy merosidan foydalanish, yoshlarni ilm-fanga qiziqtirish, ularda izlanish va yangilik yaratishga intilish ruhini shakllantirish alohida ahamiyatga ega. Al-Xorazmiy ilmiy qarashlari aynan shunday maqsadlarga xizmat qiluvchi boy ma‘naviy-ma‘rifiy va ilmiy manba sifatida e‘tirof etiladi.

Shu bilan birga, al-Xorazmiy merosining yoshlar tafakkurini shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyati bo‘yicha qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsa-da, uning ilmiy bilish metodologiyasi, mantiqiy fikrlash tamoyillari hamda zamonaviy ta‘lim jarayonlari bilan bog‘liq jihatlarini kompleks tarzda o‘rganish zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur maqola ana shu ehtiyojdan kelib chiqib, al-Xorazmiy ilmiy merosining yoshlar tafakkuri rivojiga ta‘siri va uning tarbiyaviy-imkoniyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilishga bag‘ishlangan.

Tadqiqotning maqsadi al-Xorazmiy ilmiy merosining mazmun-mohiyatini ochib berish, uning yoshlar tafakkurini shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyatini tahlil qilish hamda zamonaviy ta‘lim tizimida undan foydalanishning ilmiy-metodologik asoslarini aniqlashdan iboratdir.

Abu Abdulloh Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy ilmiy merosi nafaqat Sharq, balki jahon ilm-fani tarixida alohida o‘rin tutadi. Uning matematika, astronomiya, geografiya va ilmiy bilish metodologiyasiga oid qarashlari ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Al-Xorazmiy faoliyatini tadqiq etishga bag‘ishlangan ilmiy izlanishlarda asosan uning algebra fanining asoschisi sifatidagi o‘rni, ilmiy tafakkur taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi hamda jahon sivilizatsiyasi rivojidagi ahamiyati yoritilgan.

Al-Xorazmiyning —Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va al-muqobala asari matematika tarixida yangi bosqichni boshlab bergan fundamental manbalardan biri sifatida e‘tirof etiladi. Ushbu asarda matematik masalalarni yechishning ilmiy asoslari, mantiqiy mushohada yuritish usullari hamda nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash tamoyillari o‘z ifodasini topgan. Olimning —Hisob al-hind asari esa hind raqamlari va o‘nlik sanoq tizimining keng tarqalishiga xizmat qilgan bo‘lib, keyinchalik Yevropa ilm-fanining rivojlanishiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan.

Al-Xorazmiy merosini o‘rganishda A. Ahmedov, M. Hayrullayev, U. Karimov, B. Rozenfeld, G. Sarton, J. Karpinskiy, R. Rashed va boshqa olimlarning ilmiy tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlarda allomaning ilmiy faoliyati, matematik va astronomik qarashlari, ilmiy metodlari hamda ilm-fan tarixidagi o‘rni keng yoritilgan. Xususan, M. Hayrullayev va A. Ahmedov al-Xorazmiyning ilmiy tafakkur taraqqiyotidagi

rolini falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilgan bo’lsalar, G. Sarton va R. Rashed uning jahon ilm-fani rivojiga qo’shgan hissasini tarixiy-ilmiy jihatdan asoslab berganlar.

So’nggi yillarda al-Xorazmiy merosining yoshlar tarbiyasi, ilmiy dunyoqarash va intellektual salohiyatni rivojlantirishdagi ahamiyatiga bag’ishlangan tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Ushbu tadqiqotlarda alloma asarlarida ilgari surilgan ilmiylik, mantiqiylik, izchillik va ratsional fikrlash tamoyillarining zamonaviy ta’lim tizimidagi o’rni alohida ta’kidlanadi. Biroq mavjud ilmiy ishlarda al-Xorazmiy ilmiy merosining yoshlar tafakkurini shakllantirishdagi metodologik imkoniyatlari yetarli darajada kompleks o’rganilmagan.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini tarixiylik, xolislik, tizimlilik va ilmiylik tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida tarixiy-falsafiy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, mantiqiy umumlashtirish hamda germenevtik metodlardan foydalanildi.

Tarixiy-falsafiy tahlil yordamida al-Xorazmiy ilmiy merosining shakllanish omillari, uning ilmiy qarashlari va bilish metodologiyasining mazmun-mohiyati o’rganildi. Qiyosiy tahlil metodi orqali allomaning ilmiy qarashlari zamonaviy ta’lim nazariyalari va yoshlar tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar bilan taqqoslandi. Tizimli yondashuv asosida al-Xorazmiy ilmiy merosi yaxlit ilmiy-falsafiy tizim sifatida tahlil qilinib, uning tarkibiy elementlari va o’zaro bog’liqligi aniqlandi.

Germenevtik metod yordamida alloma asarlaridagi ilmiy g’oyalar, matematik va falsafiy qarashlar mazmunan sharhlanib, ularning zamonaviy yoshlar tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berildi. Shuningdek, mantiqiy umumlashtirish usuli asosida tadqiqot natijalari tizimlashtirilib, al-Xorazmiy merosining yoshlar ilmiy dunyoqarashi, tanqidiy va analitik tafakkurini shakllantirishdagi o’rni yuzasidan ilmiy xulosalar ishlab chiqildi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari Abu Abdulloh Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy ilmiy merosi nafaqat jahon ilm-fani taraqqiyotining muhim bosqichlaridan biri, balki zamonaviy yoshlar tafakkurini shakllantirishning muhim ma’naviy-ma’rifiy va ilmiy manbasi ekanligini ko’rsatdi. Allomaning matematika, astronomiya, geografiya va ilmiy bilish metodologiyasi sohasidagi qarashlari insoniyat tafakkuri rivojiga ulkan hissa qo’shgan bo’lib, bugungi kunda ham o’z ilmiy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, al-Xorazmiy tomonidan ilgari surilgan ilmiylik, mantiqiylik, izchillik, dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish va ratsional fikrlash tamoyillari yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Ayniqsa, allomaning ilmiy muammolarni tahlil qilish va yechim topish usullari yoshlarda tanqidiy, analitik va ijodiy fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida al-Xorazmiy ilmiy merosining yoshlar dunyoqarashini kengaytirish, ilm-fanga qiziqishini oshirish va ilmiy izlanishlarga rag’batlantirishdagi o’rni aniqlandi. Uning asarlarida mujassam bo’lgan bilimga intilish, haqiqatni izlash va tafakkur erkinligi g’oyalari bugungi ta’lim tizimining asosiy maqsadlari bilan hamohangdir. Shu bois alloma merosi yoshlarni zamonaviy fan yutuqlarini egallashga, innovatsion faoliyat bilan shug’ullanishga va mustaqil fikr yuritishga undovchi muhim omil sifatida namoyon bo’ladi.

Shuningdek, al-Xorazmiy ilmiy faoliyati misolida ilm-fan va ma‘naviyatning o‘zaro uyg‘unligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bu esa yoshlarni nafaqat bilimli mutaxassis, balki yuksak ma‘naviyatli va ijtimoiy mas‘uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Al-Xorazmiy M. Al-jabr va al-muqobala haqida qisqacha kitob. – Toshkent: O‘zbekiston, 1994. – 184 b.
2. Al-Xorazmiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 1983. – 312 b.
3. Ahmedov A. Muhammad al-Xorazmiy. – Toshkent: Fan, 1988. – 224 b.
4. Hayrullayev M.M. O‘rta Osiyoda ilk uyg‘onish davri madaniyati. – Toshkent: Fan, 1994. – 286 b.
5. Irisov A. Al-Xorazmiy va uning ilmiy merosi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – 176 b.
6. Sarton G. Introduction to the History of Science. Vol. I. – Baltimore: Williams & Wilkins Company, 1927. – 839 p.
7. Rashed R. The Development of Arabic Mathematics: Between Arithmetic and Algebra. – Dordrecht: Springer, 1994. – 412 p.
8. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.